

Elçin QALİBOĞLU

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutunun

aparıcı elmi işçisi, dosent

e-mail: elcin.galiboglu@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2024.1.149>

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN ZURNA-BALABAN MƏKTƏBİNİN USTADI KALVALI ƏLİ DƏDƏ - 150

Xülasə

Çağdaş Azərbaycan zurna-balaban sənətinin inkişafında məşhur sənətkar Kalvalı Əli Dədənin (1874-1960) özünəməxsus xidmətləri var. Azərbaycan zurna-balaban sənətində məktəb yaratmış ustadın çalğısında bu alətlərin bütün imkanları aşkarlanır. Sənətkarın adı XIX yüzilin sonu, XX yüzilin birinci yarısı peşəkar xalq yaradıcılığının görkəmli nümayəndələri ilə bir sırada durur. Yaradıcılığında iki əsas cəhət – möhtəşəm döyüşkənlik və harayın ifadəsi diqqəti çəkir. Ustadın tanınmış havaları bunlardır: “Heyvagülü”, “Alçağülü”, “Koroğlu nağarası”, “Qəhrəmani”, “İnnabi”, “Əfruzə”, “Yasəmən”, “Dağ çiçəyi”, “Azərbaycan rəqsi”, “Türk rəqsi” və s. O, 70-dən çox zurna-balaban havası yaradıb, indi də bu mahnılar Azərbaycan toylarının bəzəyidir. Məqalədə Kalvalı Əli Dədənin Azərbaycan zurna-balaban, eləcə də aşıq sənətinin inkişafındakı xidmətləri, havacatlarının sənətkarlıq keyfiyyəti incələnir, xalq ruhunun ardıcıl ömürləşməsi üçün bu kimi sənətkarların yaratdıqlarının öyrənilməsinin gərəkliyi vurğulanır.

Açar sözlər: Azərbaycan zurna-balaban sənəti, Azərbaycan balabanı, havacat, Kalvalı Əli Dədə, döyüşkənlik və haray.

Elchin GALİBOKGLU

**KALVALI ALI DEDE, THE CREATOR OF THE CONTEMPORARY
AZERBAIJAN ZURNA-BALABAN SCHOOL – 150**

Summary

In the development of the balaban (a kind of wind instrument) art of contemporary Azerbaijan the famous master Ali Dede from Kalva (Ali Karimov – 1874-1960) has special services. All possibilities of this instrument are revealed in his playing. The master's name was among the prominent representatives of professional folklore during the end of the 19th century and the first half of the 20th century. There are two main aspects of his creativity – the mighty ability of fighting and cry. The master's famous melodies are the followings: “Heyvagulu”,

“Alchagulu”, “Koroglu nagarasi”, “Gahramani”, “İnnabi”, “Afruza”, “Yasame-ni”... He has composed more than 70 zurna-balaban songs which are a decoration of Azerbaijani weddings nowadays.

In the article it is also said about the special place of balaban in the ashug art of Azerbaijan, Ali Karimov's services (Ali Dede from Kalva) in the development of Azerbaijan ashug art, the art of crafting of his melodies, the ashug art in Turkic World, the future development of folk poem, the durable living of folklore spirit, the necessity of studying mastery of such folk masters.

Key words: *Azerbaijani zurna art, Azerbaijani balaban, melody, Ali Dede from Kalva, the ability of fighting and cry.*

Эльчин ГАЛИБОГЛУ

**КАЛВАЛЫ АЛИ ДЕДЕ СОЗДАТЕЛЬ СОВРЕМЕННОЙ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ШКОЛЫ ЗУРНА-БАЛАБАН – 150 ЛЕТ**

Резюме

В развитии современного азербайджанского балабанского (балабан является одним из духовых инструментов, широко используемых в составе оркестров, ансамблей, а также ашугских и прочих фольклорных исполнительских групп. Название инструмента (иногда произносимое как «балабан») происходит от слов «бала», т.е. меньший, «бан», т.е. петушинный крик, и, таким образом, связывается с характером тембра инструмента. Балабан, обладающий мягким и печальным тембром, используется как соло инструмент для сопровождения ансамблей, оркестров и группы духовых инструментов, в частности группы ашугов) искусства имеются особые заслуги известного мастера Али Керимова (Калвалы Али Деде: 1874-1960). В его исполнении раскрываются все возможности этого инструмента. Имя этого мастера стоит в одном ряду с выдающимися представителями профессионального народного творчества конца XIX века, первой половины XX века. В его творчестве привлекают внимание два основных аспекта: великая воинственность и зов.

Известными мелодиями мастера являются: «Хейвагюлю», «Алчагюлю», «Нагара Кероглы», «Гахрамани», «Иннабы», «Афруза», «Ясамани». Он сочинил более 70-ти мелодий для зурны-балабана, которые и сегодня являются украшением азербайджанских свадеб.

В статье подчеркивается особое место балабана наряду с сазом (саз – инструмент типа лютни семейства тамбуров. Является типичным музыкальным инструментом ашугов Азербайджана), анализируются заслуги, создавшего школу в зурна-балабанском искусстве Азербайджана, Калвалы Али Деде, качество мастерства его мелодий, доводится до сведения необходимость изучения созданий таких мастеров на пути завтрашнего развития

ашыгского искусства, народного стихотворения и увековечения фольклорного духа в тюркском мире.

Ключевые слова: *Азербайджанское искусство зурны, балабан Азербайджана, мелодия, Калвалы Али Деде, воинственность и зов.*

Giriş. Azərbaycanın mənəvi sərvətinin zənginliyi həmişə özünəməxsusluğu ilə diqqət çəkib. Bu gün də belə bir sərvətin yaşaması ulus olaraq varlığımızın davamlı təsdiqində bənzərsiz rol oynayır. Azərbaycan balabanı belə əvəzsiz iftixar qaynağımızdan biri olub, musiqi mədəniyyətimizin ciddi soraqçısıdır. “Balaban” sözü “bala” və “ban” sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Azərbaycan balabanının özünəməxsusluğu ulusumuzun xarakteri – inam, idrak, mənəviyyat, iradə keyfiyyəti ilə bağlıdır. Əlbəttə, bu kimi mənəvi-ruhsal keyfiyyətlər hər bir ulusda bu və ya başqa səviyyədə var, ancaq yaradıcılıq və özünəməxsusluq məhz bənzərsizliklə (hər ulusun həyatın müxtəlif sahələrində - dövlətçilikdə, ictimai düşüncədə, incəsənətdə və s. öz yaradıcılığını ortaya qoyması ilə) şərtlənir.

Tədqiqat. Çağdaş Azərbaycan zurna-balaban sənətinin inkişafında məşhur sənətkar Kalvalı Əli Dədənin (Əli Kərimov: 1874-1960) özünəməxsus xidmətləri var. O, 1874-cü ildə (<https://az.wikipedia.org/wiki...>) keçmiş Şamaxı qəzasının (indiki Ağsu rayonunun) Kalva kəndində yoxsul kəndli ailəsində anadan olmuşdur.

Onun çalğısında bu alətin bütün imkanları aşkarlanır. Sənətkarın adı XIX yüzilin sonu, XX yüzilin birinci yarısı peşəkar xalq yaradıcılığının görkəmli nümayəndələri ilə bir sırada durur. **Yaradıcılığında iki əsas cəhət – möhtəşəm döyüşkənlik və haray diqqəti çəkir.**

Sənətkar haqqında kitabın müəllifi Qalib Soltanoğlu yazır: “Nədəndirsə, qara zurnanın, yastı balabanın səsi gələndə ruhum bütünlüklə yenidən köklənir. O ki ola Əli Dədənin bənzərsiz, sehrli çalğısında. Onun çalğısı möcüzəli, ruhani səsdir. Mən ustadın havacatlarını dinləyəndə sanki su kimi yumşaq, qayalar kimi sərt, buludlar kimi uca, gün kimi odlu oluram... O, Q.Pirimov, C.Qaryağdıoğlu, S.Şuşinski, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Mirzə Məhəmmədhəsən, aşıklardan Hüseyin Bozalqanlı, Ələsgər, Mirzə Bilal, Aşıq Əsəd, Aşıq Mirzə, Dədə Şəmşir, Ü.Hacıbəyli, S.Rüstəmov, Ə.Bakıxanov, Bülbül kimi görkəmli sənətkarların yaxın dostu və çağdaşı olub. Əli Kərimov zurna, balaban, tütək kimi nəfəsli alətlərdə çox böyük sənətkarlıqla çalıb, eləcə də onların imkanlarını texniki baxımdan genişləndirib. **Ustadın böyük işi odur ki, o, zil tembrli zurnanı peşəkar kamera alətinə çevirib. O, təkə çalğıçı yox, həm də çoxlu mahnıların yiyəsi, Azərbaycan milli musiqisinin irəliləməsində önəmli rol oynayan sənətkar olub.** Əli Dədənin çalğısı bugünkü çalğıya oxşamır. Onun çalğısında ulusumuzun qədimliyi, döyüşkənliyi görünür, eşidilir, duyulur. Həmin səs həmişə bizimlədir” (8, 5).

Böyük bir ailədə dünyaya göz açan Əlinin sənətə gəlişi çox çətin olub. Deyilənə görə, Şahvələd adlı qonşu oğlana atası balaban alıbmış. O, bu alətdə çalmaqla

bütün məhəllə uşaqlarını sehrə salarmış. Onların içərisində daha çox balabanın sehrinə düşən Əli olur. Əli qarşısında məqsəd qoyur ki, necə varsa bu aləti çalmağın sirlərini öyrənəcək. Bir gün Əli meşədən qayıdarkən iki qamış kəsir, birini o birinə geydirib kiçik gölməçənin qırağında uzanaraq burunu ilə nəfəs alır və suya üfləyir. Su köpüklənərək cürbəcür biçimə düşür, o isə çox sevinirdi.

Ustad o günlərindən belə danışırdı: “Balabanı çala biləcəyim haqqında dərin inam hissi ilk dəfə belə yarandı. Elə oradaca mən bir qamış kəsib, üzərdə 3 deşik açdım, özümün ilk “musiqimi” çalmağa başladım. Sevincim aşırı-daşırı. Bundan iki il sonra atam çətinliklə mənə qara zurna aldı” (1,7).

O çağlar Əli böyük qardaşı İxtiyarla molla məktəbinə gedirmiş. Ataları Zülfüqar kişinin bir məqsədi var idi: heç olmazsa, bu iki oğluna dini təhsil vermək. Odur ki, Zülfüqar kişi hər axşam uşaqlarından molla məktəbində nə öyrəndiklərini soruşarmış. İxtiyar qorxudan öyrəndiklərini əzbər söyləyərdi. Atası da sevinərdi ki, artıq böyük oğlu dindar olacaq. Əli kişi söyləyirdi ki, mənə növbə çatanda atamın qanı qaralardı: “Qardaşım İxtiyarla molla məktəbinə getsəm də, fikrim qarğıdan düzəltdiyim, həm də gizləndə çaldığım “musiqi aləti”nin yanında idi. Ona görə də elə ki, atam molladan nə öyrəndiyimi soruşardı, heç nə bilməz, atamın kötəklərini yeyərdim... Bir gün ölümlə üz-üzə qaldım. Atam öz növbəti cəzasını verdikdən sonra böyük qardaşım İxtiyara dedi ki, əl-üz dəsmalını bura gətir. O, ciddi görkəmdə qorxulu səslə qardaşıma göstəriş verdi:

– Sal bu dəsmalı Əlinin boynuna, bu otaqda yeddi dəfə ora-bura sürüklə.

İxtiyar başkəsən kimi göstərişi yerinə yetirdi. Bu ağır cəzadan huşumu itirərəm. Yerdə ölü kimi qaldığımı görək atam əl-ayağa düşər, qardaşımın dediyinə görə, üz-gözümə su çiləyir, çox çətinliklə mənə ölümün əlindən qoparırlar. Yadımdadır, atamın ondan sonra mənə “Yaxşı, daha səni döyməyəcəyəm”, - deyib mənə qucaqladı. Mən elə onda da ölə bilərdim. Sonra içimdən gələn güclü duyğu ilə musiqiyə bağlandım” (8, 17).

O, sənətin incəliklərini Şamaxı qəzasının Əngəxaran kəndindən olan Aşıq İbrahimdən öyrənib. Üstəlik, nəzərə alaq ki, Əli Dədə təkə zurna-balabanın ustadı olmayıb, ulusal musiqi alətlərimizdən olan sazda, tarda, nağara və qoşa nağarada gözəl çalmağı bacarıb.

16 yaşlarında Şirvan bölgəsində tanınmağa başlayıb. Azərbaycan aşıqlarının I və II qurultaylarının iştirakçısı olub. Ustad sənətkar Böyük Vətən müharibəsi illərində “Rəşadətli əməyə görə” medalı, “Şərəf Nişanı” ordeni ilə təltif edilib. Kalva kənd mədəniyyət evinin bədii rəhbəri olmaqla yan-yörədəki bölgələrdə çalıb-çağırardı. O, Azərbaycanın bir çox bölgələrində, Dəmir qapı Dərbənddə belə olub, el şənliklərində çalıb-çağırıb, Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti ongünlüyü çərçi-

vəsində Moskvada keçirilən tədbirlərdə zurnaçılar ansamblının rəhbəri olaraq özünün bəstələdiyi “Koroğlu nağarası”nı ifa edib. Ustadın yaradıcılığı folklor və xalq yaradıcılığından yararlandığı üçün belə yüksək səviyyəyə çatmışdı.

Əli Dədənin 6 qardaşı olub. Onlardan yalnız Abbas və Bəxtiyar ustadın sənət yoldaşı olub. Hələ 1930-cu illərdə dahi bəstəçimiz, xalq havalarını nota köçürən, milli operamızın banisi, böyük bəstəkar Üzeyir bəyin tapşırığı ilə Bülbül onun 40-a kimi havasını lentə köçürür. Həmin lent yazılarının bir hissəsi Azərbaycan Radiosunun “Qızıl fond”unda qorunur. Musiqi araşdırmaçısı Bayram Hüseynli vaxtilə Kalvaya getmiş, bir neçə ay ustadın evində qonaq olmuş, onun zurna, balabanla bağlı yaradıcılığını öyrənmişdi. Sonralar 1984-cü ildə Moskvada rus dilində B.Hüseynli və T.Kərimovanın müəllifliyi ilə “Əli Kərimov” adlı kitab “Sovetskiy kompozitor” nəşriyyatında işıq üzü görüb (Bax: 3).

Ustadın tanınmış havaları bunlardır: “Heyvagülü”, “Alçagülü”, “Koroğlu nağarası”, “Qəhrəmani”, “İnnabi”, “Əfruzə”, “Yasəmənli”... O, 70-dən çox zurna-balaban havası yaradıb, indi də bu mahnılar Azərbaycan toylarının bəzəyidir.

Əli Dədənin 4 övladı olub. Oğlu Ağalar Kərimovun 4 övladı – Adil, Fikrət, Fazil və Ərəstun Əliyevlər babalarının yolu ilə gediblər. Ustad 1960-cı ildə ölüb, sonevi (qəbri) Ağsu rayonunun Kalva kəndindədir.

Əli Dədə milli muğamlarımızın sirrini çağının məşhur xanəndəsi, ən çox Şirvan-Qarabağ məclislərinin bəzəyi olan Mirzə Məhəmmədhəsəndən (1831-1916) öyrənib, uzun müddət balabanda onu müşaiyət edib. Mirzə Məhəmmədhəsən Şamaxıda ən çox Mahmud ağanın məclislərində, bir də varlı şəxslərin toylarında oxuyardı.

Hüseyn Cavidin bəstəkar oğlu Ərtoğrulun Mirzə Məhəmmədhəsənlə bağlı qeydlərindən: “...Mirzə Məhəmmədhəsən “Humayun” və “Şur” dəstgahlarını məharətlə oxuyarmış. Onun tarçısı Məşədi Səlimin tarı böyük, səsi də gur oxuyanda çox gərgin olurmuş. Bəzən zəngülə vura-vura dizin-dizin məclisin ortasına kimi gəlmiş. O, uzun illər balabançı Əli Zeynalov, ustad sənətkar Əli Kərimovla da yoldaşlıq edib. Özü kasıblığın hər üzünü gördüyündən xalqa münasibəti də çox yaxşı olub”. ...Əli kişi ömrünün sonuna qədər Mirzə Məhəmmədhəsəni unutmadı. Təəssüflə deyərdi: Heyf Mirzədən ki, ömrünün sonu zillətlə keçdi. Onun balabançısı mən idim. Bilalla ikimiz bütün muğamların incəliklərini ondan öyrənmişdik. Mirzənin oxuduğu “Çahərzəm” və “Rakindi” muğamlarını indi heç bir sənətkar oxumur” (13, 35).

R.Hüseynov Mirzə Məhəmmədhəsən, Əli Dədə və Aşıq Bilal üçlüyü haqqında yazır: “Onların üçündə də həm yüksək ifa bacarığı, həm də bəstəçilik vardı. Və bu üç nəfər Azərbaycanımızın zəngin, əlvan musiqi xəritəsində özümünlüyü ilə seçilən Şirvan musiqisinin üç qanadını inkişaf etdirdilər, maraqlı ifaçılar nəslə yetişdirildilər. Mirzə Məhəmmədhəsən xanəndəlikdə bu vəzifəni yerinə yetirdi. Əli Kərimov

balaban, zurna ifaçılığında bu işi gördü. Mirzə Bilalsa, aşığı sənətində. “Humayun”u Mirzə Məhəmmədhəsən iki-üç saata oxuyub başa vurarmış... El sənətçisi, balaban-çalan ustad Əli bu muğamın Mirzə Məhəmmədhəsəndən öyrəndiyi 17 şöbəsinə saat yarımına çalardı. Şəyirdlərinə, sənətini öyrətdiyi oğlu və nəvələrinə həmişə bir həqiqəti çatdırırdı: “Humayun”u Mirzə kimi gözəl oxuyan görmədim”. Unutma-yaq: bu sözləri məşhur kalvalı ustad Əli kişi deyib. O Əli kişi ki, 86 illik ömrü boyu onlarla bilgin, bitkin sənətkarla çalıb-çağırmışdı” (13, 209).

Xalq artisti Əhməd Bakıxanov: “O, xüsusi ifaçılıq tərzinə malik idi. O, ifa tərzinin dərinliyi və düşündürücülüüyü ilə texniki imkanlarının hüdudsuzluğu, sadəliyi və müdriklikliyi ilə fərqlənirdi. Onun yüksək ifaçılığı həmişə dinləyicilərin qəlbinə yol tapırdı... O, gözəl musiqiçi və gözəl insan idi. Onun mehribançılıq və sadəliyi, çətin anlarda insanların köməyinə gəlməsi onu tanıyanların yaxşı xatirindədir. Mən bu görkəmli insanın əziz xatirəsini daim əziz tuturam... Onun öz barmaqları var...” (8, 63).

2009-cu ildə ustadın havalarından (diskdəki 2 el havası – “Tərəkəmə” və “Uzundərə” onun ifasında son dərəcə gözəl səslənir) ibarət disk buraxılıb. Qalib Soltanoğlunun “Kalvalı Əli Dədə” adlı kitabı (2009) isə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən nəşr edilib.

Ustad balabançının studiya ölçüsündə yazılmış balaban havalarını bütün cəhdlərimizə baxmayaraq əldə edə bilmədik. Ancaq əlimizdə olan zurna havaları Youtube-yə yerləşdirilib. Bu havalər Azərbaycan zurna-balaban sənətinin ən gözəl örnəklərindən, ümumiyyətlə, musiqi mədəniyyətimizin ciddi soraqlarındandır.

Buradaca bir məqama diqqət edək. “Ekspress” qəzeti (3-5 may, 2008-ci il, Bakı: “Moskvada “Heyvagülü” davası”) yazır: “Moskvadakı Rusiya Xalqlar Dostluğu Universitetində erməni, azərbaycanlı və türk gənclər arasında dava düşüb. Olay ənənəvi 1 May konserti zamanı baş verib: “10-15 min nəfər tamaşaçı vardı. Biz də səhnədəkilərə tamaşa edirdik. Birdən “Erməni xalq rəqsi “Hayvakuran”: ifa edir Rusiya Xalqlar Dostluğu Universitetinin erməni tələbələrinin rəqs ansamblı” elan olundu. İfa edilən isə bizim doğma “Heyvagülü” idi. Ermənilərin pavilyonunda isə xəritədə Dağlıq Qarabağ erməni ərazisi kimi göstərilmişdi. Bu azmış kimi Suren adlı erməni gənc əlində (qondarma – E.Q.) “Dağlıq Qarabağın” “bayrağını” tutub yelləyir, “Qarabağ bizimdir” bağırırdı. Onu bir kənara çağırıb belə etməməsini istədik, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ərazisi olduğunu dedik. Bunu deyəndə Suren bizi söydü... Biz də dözməyib etiraz edəndə ermənilər şüşə butulka və daş atmağa başladılar” – deyər S.Məsimov söylədi” (11). Bu fakt onu göstərir ki, ermənilər Azərbaycan-türk dəyərlərinə nə qədər iddia etsələr də, iddiaların heç bir mənəvi əsası yoxdur.

Əli Dədədən sonra Azərbaycan zurna-balaban sənətinin inkişafında Ələfsər Şəkili, Həsərət Hüseynov, Fikrət Əliyev, Ağasəf Seyidov, Bəhruz Zeynalov, yeni

nəslin nümayəndələrindən Rasim Ələsgərov, Mübariz Atayev, Əlixan Səmədov, Ələkbər Əsgərov, Abuzər Musaxanoğlu, Babaxan Əmirov, Şirzad Fətəliyev və b. kimi sənətkarlar yetişib.

Azərbaycan balaban sənətinin özünəməxsusluğu bu gün də yaşamaqdadır. Minillərdən bəri xalq ruhumuz balabanda ciddi, davamlı, yaradıcı şəkildə yaşadıdır. Ancaq bu baxımdan bir əsas qayğımız var: ayrıca olaraq son illərdə yeni balaban havaları demək olar, yaradılmır. Yaradılırsa da, yadda qalan olmur. “İnnabi”, “Heyvagülü”, “Alçağülü” və b. kimi havalar asan yadda qalır, heç zaman adiləşmir. Deməli, bugünkü yaradıcı nəsil də sadəcə, ifaçılıqla kifayətlənməməli, Azərbaycan aşiq sənətinə dərinləndən bələd olmalı, musiqi mədəniyyətimizin gözəl bilicisi olaraq yetişməlidirlər.

Başqa bir qayğımız isə “oranjiman” adı altında Azərbaycan balaban havalarının belə müəyyən mənada təhrifə uğradılmasıdır. Bu da yeni havacat yaratma istəklərini demək olar, adiləşdirir. Deməli, sabahımızda Azərbaycan balaban sənətinin ruhumuzun ciddi sorağı olmasını istəyiriksə, ilk növbədə balabançılarımız bunun ifaçısı, yaşadıcısı, həm də ciddi özü əsasında yaradıcısı olmalıdırlar.

Balaban Azərbaycanın qədim xalq musiqi alətidir. Arxa hissəsində bir, üzərində səkkiz dəlik açılaraq əsasən tut ağacından hazırlanan nəfəsli musiqi alətidir (1, 2, 3, 4, 5, 12). Xalq arasında balaban və ya “yastı balaban” adı ilə tanınır. Yumşaq və həzin səsə malik balabandan ansambl, orkestr və solo aləti kimi nəfəsli alətlər qrupunu, o cümlədən aşıqlar dəstəsini müşayiət etmək üçün istifadə edilir. Musiqişünas A.Nəcəfzadənin qənaəti ilə razıyıq, “adından bəlli olduğu kimi, “bala” – “kiçik”, “xırda”, “həzin”, “zərif” mənalarını bildirir, “ban” isə əski türkcədə “səs”, “ün” mənasında işlədilib” (12, 21).

Balaban bir sıra ədəbi mənbələrdə, klassik şairlər tərəfindən vəsf edilib. XIX əsrdə yaşamış klassik Azərbaycan şairi Qətran Təbrizi divanının bir neçə yerində balabanın adını çəkib. Azərbaycanın dahi musiqişünası Ədbülqadir Marağayinin əsərlərində balabanın adına rast gəlinir. Bu cür mənbələr başqa heç bir xalqda yoxdur (2).

İndi də ustad Kalvalı Əli Dədənin havacatlarının mahiyyəti haqqında söz açacağıq.

Ustadın məşhur havacatlarından biri “Heyvagülü”dür. Qalib Soltanoğlu “Kalvalı Əli Dədə” kitabında yazır: “Bahar yenidən gəlmişdi. Bütün bağça-bağlarda ağaclar çiçək açmışdı. Əli kişi bağda ağacların arasında dolanır, təbiətin bu qeyri-adi halına heyranlıqla tamaşa edirdi. Birdən onun gözüne heyva ağacının çəhrayı çiçəkləri dəydi. Ağacın üstündə bal arıları qaynaşırdı. Bu mənzərədən təsirlənən Əli kişi zümzümə etməyə başladı. Bir azdan otağına keçib qabaqca balabanda, sonra isə zurnada yeni havasını səsləndirməyə başladı. «Heyvagülü» havası beləcə yarandı” (8, 61).

“Heyvagülü” yetkin ruhlu melodik əsərdir. Əlbəttə, havacatın adının heyga ağacının gülü ilə bağlı olması şərtidir. “Heyvagülü”nü həqiqətə yetən insanın harayı saymaq olar. Gerçəkdən insanın həqiqətə yetməsi çətinidir. Musiqi ruhu bizə bu halı anladır. Əsər insanın həyata, dünyaya, təbiətə münasibətinin yetkin ifadəsidir ([Kalvalı Əli Dədə... \(1874-1960\) HEYVAGÜLÜ rəqsi.wmv - YouTube](#)).

Ustadın ünlü havacatlarından biri də “Koroğlu nağarası”dır. Yenə burada əsərin adının niyə “Koroğlu nağarası” adlanmasını şərti saya bilərik. Əslində bu məntiqlə əsərin adı “Koroğlu harayı” olsaydı, daha mənalı səslənərdi. Nəzərə almaq gərəkdir ki, ustadın havacatlarının bir qismi adsız olub, ömrünün son illərində Azərbaycan radiosunda əsərləri lentə alınarkən müəyyən mənada dövrə uyğun adlarla qeyd olunub.

“Koroğlu nağarası” türk döyüşkənliyinin zurnada tam, bitkin ifadəsidir. Havacat türk ruhunun döyüş əzmini bütün çalarlarıyla ifadə edir. Qulaq asdıqca adama elə gəlir ki, bu döyüşün sonu yoxdur, ondan usanmaq, yorulmaq anlamı da yoxdur. Bu havada insan hər an ruhani imkanlarının tükənməzliyini görür.

Q.Soltanoğlu: “İndiki kimi yadımdadır, ustad bayram günlərində öz dəstəsi ilə kəndin mərkəzinə gələr “Koroğlu nağarası”nı çalardı. Kənd camaatı tez mərkəzə toplaşardı. Kəndin ondakı başbilənləri bayramla bağlı öz ürək sözlərini camaata çatdırardılar. Elə ki, seçki olardı, (ən çox məktəb binasında keçirilərdi seçkilər) ustad öz dəstəsi ilə camaatı “Koroğlu nağarası” ilə ruhlandırardı. Kənddə toy olanda qabaqca Əli Dədə dəstəsini döyüşə həylayan komandan kimi bir saata qədər öz həyatında çalardı. Kəndin pəhləvan gövdəli gəncləri, kişiləri girərdi ortalığa öz güclərini sınıyardılar. “Koroğlu sayığı”, hava çalındığı meydan qızışardı, əzələlər gərilib şişərdi. Özünü ələ ala bilməyən güləşçi bəzən az qala bir qanıqaraçılıq da salmaq istərdi. Belədə ustad “Cığatayı”nın oynaq havası ilə rəqibləri barışığa çağırardı. Güləşçilər hiss etmədən mehribancasına oynayar, öpüşüb ayrıldılar. Bu, o demək idi ki, heç kəsin qəlbində inciklik qalmasın...”

Kalvanın bütün toylarını Əli Dədə çalardı. Mağar ağzınacan dolardı. Əli Dədə Kalvada yox, harada toy çalsaydı, toya gələnlərə bir kişinin həyat-bacası bəs etməzdi. Ustad istər zurnada, istərsə də balabanda çalanda üzünün cizgilərinə çox fikir verirdim. Üzündəki sevinc duyğusu, gülərüzlülük, ağırlıq nəfəsi ilə can verdiyi, barmaqları ilə bərk-bərk sıxdığı zurnasının səsi ilə birləşərdi, əziyyət çəkmirdi. Ən qəmli havaları da elə bil qəm yarasına məlhəm olardı. İndinin özündə də ustadın musiqisini dinləyəndən sonra kimliyindən asılı olmayaraq “Yaşa, Əli Dədə!” sözləri qeyri-ixtiyari dodaqlardan qopur. Ölməzlik elə bu deməkdir.

Güclü zil səsə malik zurna musiqi aləti Azərbaycan ərazisində geniş yayılmış və mədəni həyatımızda özünəməxsus yer tutmuşdur. Buradaca vurğulayaq ki, ustadın zurnada və balabanda ifa etdiyi havacatların hamısı yetkin yaradıcılıq örnəkləridir.

“Koroğlu nağarası”nı dinləyəndə adamın gözlərinin qarşısına qoç Koroğlunun Qıratın belində dəlillərlə düşməyə qan uddurmağı canlanır. Əli Dədə qoç Koroğlunu bizə daha da doğma edir. Onu da deyim ki, “Koroğlu nağarası”nda nağara mütləq çöplə çalınmalıdır (8, 82).

Balabanın yaradıcısı, ən yaxşı ifadə edəni türk ulusudur. Aşıq Əhməd Rüstəmov xatirələrində yazır ki, varlı bir adamın toyu idi. O toyda Şövkət Ələkbərova Karo adlı bir erməni ilə çalıb-oxuyurdu. Camaat Şövkətlə Karonun ifasından sonra az qala Əli kişini unutmuşdu. Axırda Əli kişi bir “Koroğlu nağarası” çaldı ki, dəhşət... Allahın ermənisi Əli kişinin qarşısında diz çökdü dedi ki, sən balabanın allahısan, mənim klarnetim isə ancaq səs çıxarır, bağışla məni, Əli kişi, bir də sən olan toyda çalmaqcağam” (8, 91).

1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti ongünlüyündə Kalvalı Əli Dədə “Koroğlu nağarası”nı ifa edərkən SSRİ-nin bir nömrəli qəzeti sayılan “Pravda” qəzeti yazırdı: “Balabançının çaldığı muğamlar, xalq havaları hər kəsdə nəcib hisslər aşılrayır. Onun bəmdə və zildə gəzişmələri ürəkləri titrədir...” (8, 39).

Q.Soltanoğlu xatırlayır ki, 1960-cı ilin aprel ayında Şamaxıdakı parkda qara zurnanın sədaları altında rayonlararası gülüş yarışı keçirilirdi. Çalğıçılar cavan idilər, Əli kişinin çalğısına bələd olanlar onları heç bəyənməzdilər. Tələbə yoldaşım Əlağaya dedim ki, o kişini görürsən, məşhur zurnaçalandır. Əgər onun musiqisini eşitsən, özünü undarsan. Dostum buna inanmadı. İsrarla Əli Dədənin yanına gəldim və dedim:

– Əli Dədə, xoş gördük, necəsən? Baba, mən Kalvadanam, Soltanın oğluyam. Bu çalğıçılar yaxşı çalmırlar. Xahiş edirəm, bir “Koroğlu nağarası” çalasan.

– Ay bala, mən bu alətlərlə sən deyən havanı çala bilmərəm. Öz alətlərim də Kalvadadır.

– Əli Dədə, Ağasəf dayının alətləri ilə çalarsanmı?

– Bəlkə, bir təhər...

Ağasəf dayı da orada idi, tanışlarından birinə alətlər çantasını gətirdi. Biz Əli Dədəni araya alıb yığnağa doğru gətirdik. Hamı onun gəlişini görüb sevinirdi. Ustad Əli alətlərini köklədi. Nəvələri Ağasəf dəm tutdu, Adil çöp nağarasında çaldı. İndi əsl üçlük alınmışdı. Əli Dədə hamını heyran edəcək havalar çaldı. Bəlkə də ustad “Koroğlu nağarası”nı ən kamil şəkildə həmin gün çaldı. Qıraqdakı adamlar onun qara zurnasının səsini eşitcək meydana topladılar. Tələbə dostum Əli ağanın hey-rətdən əli-ayağı qurumuşdu. Mən onlarla adamın yaxınlaşıb Əli Dədənin barmaqlarını öpdüyünü gördüm (8, 40).

Ustadın havaları içərisində “Dağçiçəyi” ayrıca seçilir ([122 Kalvalı Əli Dədə \(1874-1960\) DAĞ ÇİÇƏYİ rəqsi.wmv - YouTube](#)). Ağır, ləngərli “Dağçiçəyi” sanki bizə ulusun başına gələnlərdən danışır. Ulsun yaşamında fərəhli günlərlə yanaşı kədərli günlər də olur. Ancaq çətinlik ulusu qətiyyənlə yıxa bilmir. Əslində

havacatın ruhundakı kədər bizə çox doğmadır. Musiqinin mayasındakı, ruhundakı ümid bizə sarsıntıları aşmağa, yenilməzliyə yetməyə çağırır.

Yaşılılar danışrlar ki, toylarda insanlar Əli Dədənin ayrıca olaraq ləngərli hacacatlarına, o sıradan da “Dağ çiçəyi”nə ailəliklə oynayırmışlar. Hətta psixoloji problemləri olanlar bu havacatları dinləyərkən özünə gələr, ruhlanarmışlar. Əsil musiqi insanı həyatı ötməyə, varlığını təsdiq etməyə, ruhuna yetməyə çağırır.

“Qəhrəmani” qıvraq havadır ([Kalvalı Əli Dədə \(1874-1960\) QƏHRƏMANI rəqsi.wmv - YouTube](#)). Türkün ruhunun sınırsızlığı, yenilməzliyi, fərəhə yetib də onu haray ölçüsündə ifadəsi havacatda yetkin biçimdə ifadə olunub. Havacat ulusu arxayınlaşmamağa, ardıcıl olaraq halını qorumağa kökləyir. Haray ruhlu musiqi örnəyində bitməz bir ümid var...

“Ağırlama” ağır templi havacatdır. Sanki dünyagörmüş bir insan asta-asta, səbirlə başına gələnəri danışır. Ancaq ulusal özünüifadənin yetkin örnəyi olan bu musiqidə qətiyyətlə ümitsizlik, halsızlıq yoxdur.

“Azərbaycan” rəqsi möhtəşəm harayla başlayır, döyüşkənlik ruhuyla davam edir. Azərbaycan ölkəsinin ruhsal zənginliyi bütün gözəlliyi ilə ifadə olunur. ([Kalvalı Əli Dədə \(1874-1960\) AZƏRBAYCAN RƏQSİ.wmv - YouTube](#))

“Türk” rəqsində türk ulusunun musiqi dilində yenilməzliyi, tarix boyunca yaşadıklarının fərəhli, yeni yaşam aşamalarına doğru can atmalı olduğunun ifadəsi var ([Kalvalı Əli Dədə \(1874-1960\) TÜRK rəqsi.wmv - YouTube](#)).

Ustad haqqında yazılanlar və deyilənlər

Mirzə Məhəmməd həsən “Humayun” və “Şur” dəstgahlarını məharətlə oxuyarmış. Bəzən zəngülə vura-vura dizin-dizin məclisin ortasına kimi gəlmiş. O, uzun illər balabançı ustad sənətkar Əli Kərimovla da yoldaşlıq edib.

Ərtoğrul Cavid, Hüseyn Cavidin oğlu, musiqiçi

Aşıq Şamil və balabançı Əli Diyallıda, Topçu, Qalacıq kəndlərində tez-tez olardılar... Tale Əlinin çaldığı balabandan qopan həzinliyi ancaq Şamilin səsinə ötrü, Şamilin qüdrətdən qaynayan saqraq səsinə isə Əlinin balabanından qopan sehrli nəvadan ötrü yaradıb.

Musa Yaqub, şair

“Balabançının çaldığı muğamlar, xalq havaları nəcib hisslər aşlayır. Onun bəmdə və zildə gəzişmələri qəlbləri ehtizaza gətirir.

“Pravda” qəzeti, 1939-cu il, 24 avqust. Moskva.

“Əli Kərimov çoxlu sayda rəqs havalarının bəstəçisidir. Onun çoxlu sayda rəqs havaları - ifaları maqnit lentinə köçürülüb. Onun “Azərbaycan dağları” melodiyası gənc bəstəkar Rauf Hacıyev tərəfindən xorla solo üçün yenidən işlənib“.

“Kommunist” qəzeti, 20 oktyabr 1952-cu il. Bakı.

78 yaşlı musiqiçi Əli Kərimov Ağsu rayon sakinidir. Zurnada, balabanda, məharətlə ifa etdiyi mahnılarınla doğma kəndindən çox-çox uzaqlarda məşhurlaşmış.

“Azərbaycan gəncləri”, 22 oktyabr 1952-ci il. Bakı.

Əli Dədənin ən böyük xidməti sənətdə onun adı ilə bağlı bir üslub yaratmasıdır. Yaşa dolduqca, müdrikləşdikcə nəinki sənətdən soyuyub, əksinə, zurnadan, balabandan ayrılmayıb...

O, Səid Rüstəmovun qarşısında “Zabul” çalıb və necə çalıbsa, bu “Zabul”u eşidəndən sonra Səid Rüstəmov heyrətini gizlədə bilməyib və ansamblın bütün məsuliyyətini tapşırıb Əli kişiye...

Vaqif Yusifli, tənqidçi

Mən hər iki ustadımı - həm Mansırı, həm də Əli Dədəni qarşı-qarşıya duran zirvələr hesab edirəm. Mənim həyatımda məşhur balabançı Əli Dədənin böyük əməyi, əvəzsiz xidməti olub. O, bir neçə ay ərzində mənə əsl ustadlıq elədi. Mən heç kəsi Əli Dədə ilə müqayisə edə bilmərəm. Xəzinə idi o və o xəzinədən kim bir pay bəhrələnibsə, xoşbəxt adamdır.

Həsərət Hüseynov, balabançı, tələbəsi

14 yaşımın tamamında atamı məcbur etdim ki, mən aşıq olmaq istəyirəm. Atam bir mağar arpa, üç batman lobya, bir camış və imperial götürüb balabançı Əli kişinin yanına gətirdi. Düz üç il rəhmətlikdən aşıqlıq sənətinin sirlərini öyrəndim. Ustadım Əli “Döymə Kərəmi»ni mənə döyə-döyə öyrətdi və nə sazı o deyən kimi tuturdum, nə o deyən kimi çalırdım, nə də ayağımı o göstərən kimi hərəkət etdirirdim. Axır ki, ustadım sağ dabanıma innab tikanı batırdı, ondan sonra ayağımı onun kimi ata bildim.

Aşıq Əhməd Rüstəmov, tələbəsi.

Əli Dədənin nəvəsi olsam da, mənə heç bir güzəştə getməzdi. Bu baxımdan yaman ciddi idi. Dünyada bu vaxtacan ən çox çəkdiyim, qorxduğum, bir sözünü iki eləmədiyim adam babam olub. Mən 13-14 yaşlarımdan ustad babamdan muğam, xalq mahnı və havalarından tutmuş dastan ifaçılığına qədər bütün incəlikləri öyrənmişəm. 20 yaşın tamamında babamdan xeyir-dua aldım. Babam məni möhkəm imtahana çəkdi, çaldığım havalara möhkəm qulaq asdıqdan sonra qətiyyətlə dedi ki, İşin avand olsun, get daha səndən nigarançılığım yoxdur. Babam dünyadan köçəndən sonra baş ustad yeri boş qaldı.

Ağasəf Seyidov, nəvəsi, balabançı, tələbəsi.

Hələ ki, Əli Dədəyə bərabər balabançı gəlməyib. Mən xanəndəlik sənətinin sirlərini Əli Dədənin havacatlarından öyrənmişəm. Ustadın “Alçagülü” havasını tutub “Sarənc” təsnifini yaratdım...”

Ağakərim Nafiz, xanəndə

Dədəmiz Əli öldükdən sonra məni bir məsələ çox düşündürürdü: Əli adını yaşatmaq. Allahdan arzu etdim ki, oğlum olsa, ona babam Əlinin adını qoyacağam. Oğlum oldu, adını Əli qoydum. Əmim Adil biləndə ki, oğlumun adını Əli qoymu-

şam, çox sevindi. Bir neçə gündən sonra əmim illərlə qoruduğu Əli Dədənin yadigarı olan cürə sazı kiçik Əliyə bağışladı. Özümsə atam Fikrətlə uzun illər dəmkəşlik etmişəm.

Amil Əliyev, nəticəsi

“Əlicadi” peşrovu - “Hicazi” və ya “Kəklik” peşrovu şux, oynaq havadır. Bu Havacatı məşhur balabançı, böyük bəstəkar Əli Dədə bəstələmişdir... Bu peşrov Əli Dədənin istedadı sayəsində sırf instrumental bir əsər kimi meydana gəlmişdi.

Seyfəddin Qəniyev, fil.ü.e.d.

“Koroğlu” və ya “Qoç Koroğlu” cəngi havasıdır... Azərbaycanın böyük musiqi biliciləri – Ü.Hacıbəyov, C.Qaryağdıoğlu, Bülbül, İ.Abdullayev və başqaları tərəfindən sənətinə yüksək qiymət verilmiş, balaban sənətindəki çalğılarına bərabər olmayan Kalvalı Əli “Koroğlu” havasının “Aşıq Koroğlu”, “Yumma Koroğlu”, “Yekbə Koroğlu”, “Cığatay Koroğlu” havalarını ustalıqla ifa edərdi...”

Bayram Hüseynli, Tahirə Kərimova, musiqi biliciləri, ustadın yaradıcılığının araşdırıcıları

Bəylər, varlılar belə övladlarının toyuna atam Əli Dədəni dəvət etmək üçün bəzən aylarla növbə gözləyirdilər. Yoxsulların toyunu çox zaman pulsuz çalardı. Özü də ürəkdən. Heç vaxt toy ziyəsi ilə qabaqcadan danışmazdı. Ömründə şərab içməyib... Atam öldükdən sonra da onun dostları uzun müddət qəbrini ziyarət edirdilər. Mən özüm tar və saz çalmağı atam Əlidən öyrənmişdim...

Ağalar Kərimov, ustadın oğlu

Bu həmin Əli Dədə idi ki, Ağsu rayonunun Kalva kəndində yaşayırdı. Yaxşı balabançı kimi təkcə Kalvada deyil, bütün Şirvan mahalında ad çıxarmışdı. Ömrünün 65 ilini balaban çalmağa həsr eliyən ustad Kürdəmirin Muradxan kəndindən onun yanına pənah gətirən gənc Həsərin qabiliyyətini duyaraq, ondan heç nəyi əsirgəməmişdi. Elə buna görə də Həsərət Hüseynov ömrünün sonuna kimi Əli Dədəyə duaçı oldu. Nə ustadını unutdu, nə də ki, Qarasuyun qamışını...

Yagut Bahadurqızı, fil.ü.f.d.

Ustadın qardaşı, nağaraçı Bəxtiyar Kərimovun söylədiklərindən

İli yadımda deyil. Bizi Bakıya çağırtdılar. Rəhmətlik Üzeyir bəy bizi, özəlliklə Əlini böyük hörmətlə qarşıladı. Sonra Bülbülə tapşırırdı ki, Əli Dədə neçə hava bəstələyibse, hamısını lentə yazsın. Bülbül də bizi sayğı ilə qarşılayıb çıxışlarımızı yazdı. Əli Dədə hansı havalar yaratmışdısa, üç gün-üç gecəyə hamısını çaldı.

Bu olay XX əsrin əvvəllərində çar zamanında baş verib: Ağsunun Ərəbmehdibəy kəndinə Səlim bəyin oğlunun toyuna getmişdik. Səlim bəy çağının ən tanınmış bəylərindən biri idi. Ona görə də oğlunun toyuna rus məmurlarından da çağırılmışdı. Toyda bizdən başqa üç çalğıçı dəstəsi var idi. Biri varlı bəylər üçün, biri yoxsullar üçün, biri də qadınlar üçün idi. Onda toylar bir neçə gün keçərdi. Ancaq Səlim bəyin oğlunun toyu düz 12 gün çəkdi. Bunu bilən Əli kişi özü ilə ehtiyat

musiqiçilər də götürmüşdü. Toyda bizdən başqa dәмkeş Cәnnәtәli vә nağaraçı Nuru da var idi. Toy yerinә çatanda hәyәtdә üç iri mağar gördük. Bizi yoxsulların yığışdığı mağara gәtirdilər, açığı, Әli bundan bir az sarsıldı. Buna baxmayaraq, o, yaxşı çalmağı bizә tapşırdı. Әli mәclisi qızışdırdı, bir azdan “Humayun”u ifa etdi. Bizim mәclis o qәdәр qızışdı ki, varlı mәclisindәkilәр dә çalğıçılarla maraqlanmağa başladılar. Sән demә, varlıların mәclisindә Cabbar Qaryağdı oğlu oxuyurmuş. O, Sәlim bәydән zurnaçalanın kim olduğunu soruşanda bәy deyir ki, fikir vermә, buralarda bir Kalva kәndi var, ordandır, yoxsul bir kişidir. Cabbar deyir ki, necә fikir vermә, bu ki әsl ustadır. Bir dә gördük ki, bәy mәclisindән başında buxara papaq olan bir nәfәр gәlib oturdu yoxsulların mәclisindә. Musiqi qurtarandan sonra hәmin şəxs әdәb-әrkanla bizә yaxınlaşıb salam verdi vә Әliylә tanış oldu. Bu, Cabbar Qaryağdı oğlu idi.

Әli Dәdәnin “Bәнövşә” havası da onda yarandı. Cabbar, Әli vә mән kәndin qırağına çıxmışdıq. Cabbar kol dibindәki bәнövşәlәrdән bir dәstә bağladı, dөнә-dөнә iylәdi, sonra Әli dә qoxuladı. Nәsә bu mәqam Әlini yaman tutdu. Balabanı çıxarıb yavaşıca “gәzişdi” (ifa etdi), yaxşı bir mahnı yarandı, adını da elә orada qoydu: “Bәнövşә”. Dediym kimi, Sәlim bәyin oğlunun toyu düz 12 gün çәkdi. Bilmi-rәм toyun neçәnci günü idi. Mән yorulduğum üçün nağaraçı Nuru pәhlәvan mәni әvәz edirdi. Bәylәр hәmin gün gülәşlә әylәnirdilər. Әli “Koroğlu nağarası”nı çalır, gülәşçilər cuşә gәlirdilər. Bir dә gördük ki, yekәpәр bir ermәni çıxdı qabağa, bir neçә dövrә vurandan sonra Sәlim bәyin qarşısında dayandı vә dedi:

– Sәlim bәy, ya dөşümә pәhlәvan çıxart, ya da xalatımı ver, çıxım gedim. Mәnim gözüm nağaraçı Nuru pәhlәvanda idi. Hәм nağara çalmaqdan, hәм dә yaranmış durumdan Nurunun әzәlәlәri şişmişdi. Elә bil gözlәri bu saat yerindән çıxacaqdı. Әli Dәdә onun xasiyyәtini bildiyindән tez-tez işarә edirdi ki, sәbirli ol. Bir dә onu gördüm ki, hirsindән Nurunun köynәyinin boğazındakı düymәsinin qırılıb yerә düşmәsi ilә Nurunun mәclisә atılması bir oldu. Nağaranı mәnim üstümә tulladı. Nuru qızmış nәр kimi ermәninin kürәyini yerә vurdu. Mәclisdә hay-küy düşdü, bundan ehtiyat edән qardaşım Әli әsәblәri sakitlәşdirmәk üçün bir “Cığatayı” çaldı. “Koroğlu nağarası”ndan sonra bu lap yerinә düşüdü. Sән demә, Sәlim bәy kalvalı Mәşәdi Şahpәlәg bәyi dә toya çağırılmış. Bir dә onu gördük ki, Mәşәdi Şahpәlәg bәy әlindә tapança mәclisә daxil olub dedi:

– Eşidin, hamıya deyirәм, kim mәnim hәмkәndlim Nuru pәhlәvana bir söz desә, bu tapança ilә beynini göyә sovuracağam. İki gülәşçinin biri yenilmәlidir. Ermәni özü meydana çağırdı, özü dә yenildi.

Yusif Babakışiyev, Rus-alman savaşı iştirakçısı, Ağsu rayonu Dilman kәnd sakini

Әli kişi toylarda “Çәnlibel”, “Cığatayı”, “Koroğlu nağarası”nı çalanda dağlar lәrzәyә gәlәrdi. Әli kişi toyda rәqs edәnlәrin ayağına baxıb çalardı. Mән çox yaxşı

oynağımdan xasiyyətini bilirdi. Qabaqca mənim üçün “Cığatayı”, sonra isə “Koroğlu” çalardı. Cavanlıqda gülüşməyi çox sevərdim.

Əli kişi Azərbaycanın çox yerlərində toylarda olub. Çoxları əhd edərki ki, oğlum olsun, toyunda Əli dədə çalsın. Günlərin birində ustadı Şamaxının Yekəxana kəndinə toya dəvət edirlər. Toyun şirin yerində bir kişi girir ortalığa və Əli dədəyə deyir:

–Usta, zəhmət olmasa, mənim üçün bir “Dəvə ovsarı” çal.

Həmin kişi çox sənətkarlara bu havanı sifariş versə də, heç kim çala bilmirmiş.

Əli kişi “Dəvə ovsarı”nı yavaş-yavaş çalmağa başlayır və kişi də oynayır. Mahnı kişini o ki var duyğulandırır, Əli kişi də üstəlik sözlərini oxuyur:

O dəvə mənim oleydi,
Bu dəvə mənim oleydi,
Ovsarı sicim oleydi,
Üstündə də bir gözəl,
O da mənim oleydi.

Kalvalı Kamal Babakışiyev:

Bahar yenicə gəlmişdi. Bütün bağça-bağlarda ağaclar çiçək açmışdı. Əli kişi bağda ağacların arasında dolanır, təbiətin bu qeyri-adi halına heyranlıqla tamaşa edirdi. Birdən onun gözünə heyva ağacının çəhrayı çiçəkləri dəydi. Ağacın üstündə bal arıları qaynaşırdı. Bu mənzərədən təsirlənən Əli kişi zümzümə etməyə başladı. Bir azdan otağına keçib qabaqca balabanda, sonra isə zurnada yeni havasını səsləndirməyə başladı. “Heyvagülü” havası beləcə yarandı.

***

Kalvada Mirzə oğlu Sədir adlı bir nəfər vardı. Onların həyatində böyük bir vələs ağacı bitmişdi. Bir gün Sədir günortaçağı həmin vələsin altında dərin yuxuya gedir və ayıldandan sonra qeyri-adi hərəkətlər etməyə başlayır: o ağacdən bu ağaca tullanır, yerində dinc dayanmırdı. Valideynləri onu mollaya göstərirlər. Oğlonda ruhi xəstəlik əlamətləri yaranmışdı. Deyirdilər ki, Sədirə “kəndirbazlıq vergisi” verilib. Oğlanı çox yerə aparırlar əlac olmur, sonda düşünürlər ki, Əli Dədə onu musiqi ilə sağaltsın. Əli kişi Sədirin hərəkətlərini musiqi ilə ovsunlamağa başlayır, oğlan sağalır.

***

Kalvada Nuru oğlu Məhəmməd adı ilə tanınan ucaboşlu bir gənc var idi, arabacı idi. Gecə Pirdürahı pirinin yanından keçərkən birdən diksindir və ruhi xəstəliyə tutulur. Valideynləri məsələ ilə bağlı Əli Dədəyə yanaşırlar. Nuru kişinin həyatindəki böyük qara tut ağacının altında məclis qurulur. Kənd camaatı bura toplaşır, ustad Əli qara zurnada çalmağa başlayır. Məhəmməd də musiqi səsi altında

qoşa pudluqları qaldırır, cürbəcür hərəkətlər edir. Bu əməliyyat on gün ardıcıl olaraq keçirildi. Musiqi ilə sağaltma başa çatandan sonra Məhəmməddə ruhi xəstəlik qalmadı, 1941-ci ildə rus-alman savaşına yollandı.

Əfruzə Zülfüqarova, Əli Kərimovun oğul nəvəsi

Mən 1946-cı il mayın 10-da dünyaya gəlmişəm. Babam bir gün kənd içərisinə çıxır. Evə qayıdanda qardaşı arvadı Gülbəyim babama sarı cumub cözaydınlığı istəyir: «Cülmirzə, (babama sayğı olaraq belə deyiblər) gözün aydın olsun, Ağaların qızı oldu. Biz ailədə 6 bacı 5 qardaş olmuşuq. Babamın bir oğlu olduğundan istəyirdi ki, nəvələri çox olsun. Babam o gündən hansı toya gedirdisə, mənim bəxtimə gedir. Başqa nəvələrindən fərqli olaraq, o, məni daha çox istəyirdi. Yadımdadır, məni tez-tez öz otağına dəvət edərək başımı sıgallayar, saçaqlı konfetlər verərdi. Mən də istəyimi ona salmışdım, görməyəndə darıxırdım. Babam “Əfruzə” mahnısını mənim adıma bəstələyib. Hərdən bacı və qardaşlarımda acığı tuturdu ki, niyə bizlərə yox, Əfruzəyə mahnı bəstələmişən? Dədəm bunu sezmişdi. Açıqca deyirdi ki, Əfruzəni hamınızdən daha çox istəyirəm.

Rus-alman müharibəsi veteranı İsrayıl Müslümov, Kalva kəndi

Mən Əli Dədənin musiqisinin vurğunuyam. İndinin özündə də onun radiodan musiqisini eşidəndə də qeyri-adi duyğular keçirirəm. Yaxşı yadımdadır, o, müharibədən qabaq kənddəki bütün rəqs edənlərin hamısının havasını bilirdi. Bilirdi ki, kim hansı havanı oynayacaq. Müharibə vaxtı kəndimizdən cəbhəyə gedən cavanları Əli dayı özünün bəstələdiyi mahnılarla kəndimizdəki İsitmə bulağına yola salardı. Sonda da İsitmə bulağının suyundan ardımızca atardı.

1943-cü ilin isti avqust günlərində bizi – 7 nəfəri ordu sıralarına yola salırdılar. Əli kişi adəti üzrə bizi İsitmə bulağına qədər musiqisi ilə müşayiət etdi. Ustad bizə öz xeyir-duasını verdi. Açığı, kənddəki doğmalarından ayrılmaq bir yana qalsın, mən Əli dayının qara zurnasının səsinə bir daha eşitməyəcəyimi düşünəndə bir az kədərləndim.

1944-cü ilin noyabr ayı idi. General-mayor Tərhan Əlyarbəyovun əmri ilə biz 310 nəfər polkovnik Əsədullayevin komandanlığı altında Qusar rayonundan başlayaraq Şah dağından Şahnabat düzünə, Qafqaz sıra dağlarının zirvəsinə, oradan Qəbələ, İsmayıllı, Quba, Xaçmaz rayonlarının dağ aşırımlarından yenidən Qusara gəldik. Şamaxının Muğanlı kəndindən keçəndə bizi Əli kişinin dəstəsi qarşıladı. Yenidən Əli dədəni gördüyüm üçün sevincim aşırıb-daşırdı. Onu balabanda nəvəsi Ağasəf, nağarada isə qardaşı Əlibaba müşayiət edirdi. Bizim üçün bir çox mahnılar çaldılar, ruhlandırıdılar.

Müharibədən qayıdıb gəldim. 1952-ci ilin noyabrında mən ailə həyatı qurdum. Toyu Əli kişinin dəstəsi idarə edirdi. Dost-taniş, qohumlar toyda çoxlu pul xərclədilər. Oçağkı qaydaya görə, həm “danışıq pulu”, həm də şabaş çalğıçılara

qalırdı. Əli dayı çox xeyirxah adam idi. O, məni yanına çağırıb xeyir-dua verdi, ancaq şabaşı götürəcəyini bildirdi. Mən böyük ustadı həmişə sayğı ilə xatırlayıram.

Nəvəsi Adil Əliyevin dediklərindən:

Mən uzun illər Dədəmi nağarada müşaiyət etmişəm. O vaxt nağaranı çöplə çalırıldı. Sonralar babamdan qoşa nağara, tar, saz və balabanda çalmağı öyrəndim. Həmişə babamın hər yanda sayğı ilə qarşılanmağını görmüşəm. O, məclisə girəndə hamı ayağa qalxardı. Dədəm istər qara zurnada, istərsə də yastı balabanda çalanda hamı heyranlıqla dinləyər, heç kim səsini çıxarmazdı. Adətən uzaq dağ kəndlərinə atla, aran kəndlərinə isə dəvə ilə gedərdik. Belə səfərlərdə babam hansı heyvanı minərdisə, altına balaca xalça sərərdilər. Babamın çoxlu sənət dostu olduğunu hamı bilir. Onlardan ən çox Aşıq Feyzi və Aşıq Şamillə toyda olmuşuq. Aşıq Feyzi Şamaxının Çağan, Aşıq Şamil isə İsmayılının Tağlabiyan kəndindən idi.

Bir dəfə babamı aran Padar kəndinə toya çağırırlar. Həmin toya Aşıq Feyzi ilə gedəcəkdik. Aşıq Feyzi ilə mən bir dəvənin, babamla qardaşım Fikrət isə başqa dəvənin üstünə minmişdik. Aşıq Feyzinin sazı çiyindən, mən isə nağaranı boynumdan sağ yana asmışdım. Fikrət qardaşım babamın tərkində oturaraq onu yıxılmaqdan qoruyurdu. Hərdən nağara ora-bura dəyir, səs çıxarırdı. Kəndə az qalmışdı. Toy yiyəsi bizə dedi ki, alətlərinizi hazırlayın, buradan çala-çala kəndə girək. Biz alətlərimizi kökləməyə başladığımız. Mən nağaraya bir-iki çöp vurmuşdum ki, altımızdakı dəvə hürkdü və bizi qaldıraraq yerə çırpdı. Aşıq Feyzinin sazı sınıq-svinq oldu, mənəmin nağaram dıgırlandı getdi. Haçandan-haçana özünə gələn Aşıq Feyzi birdən qışqırdı:

– Vay! Biabır oldum. Bəs mən nə ilə çalacam?

Biz çala-çala toy yerinə çatdıq. Aşıq Feyzi çox pörtmüşdü. Nə çalardı, necə çalardı? Bir də gördük ki, kəndçilər haradansa bir balalayka tapıb gətiriblər. Həmin balalayka ilə Aşıq Feyzi toyu birtəhər yola verdi.

Buna oxşar başqa bir olay da baş verib. Babam Əli, Aşıq Feyzi, Aşıq Şərbət, bir də mən İsmayılının Blodar kəndinə toya gedirdik. Bu dəfə isə sıldırım dağ yollarını atla gedirdik. Aşıq Feyzi ilə Aşıq Şərbət bir ata minmişdilər. Şərbət arxadan atı mahmızlayır, bundan gözü qorxan Feyzi deyir:

– Aman günüdür, ay Şərbət, Ağaların oğlu Adilin etdiyini başıma gətirmə. At ikimizi də yıxar.

Elə bu dəm aşığın sözü ağzında qaldı. At hər ikisini kəllə-mayallaq yerə çırpdı. Hər iki aşıq yamanca zədələndilər.

Dağ kəndlərindən birinə toya getmişdik. Adı yadımdan çıxıb toy yiyəsinin. Onun oğlu əsgərlikdə olanda əhd eləyir ki, balam sağ-salamat qayıdıb gəlsin, toyunu Əli Kərimova etdirəcəyəm. Kişinin oğlu evə qayıdır. O da əhdinə əməl edərək Əli babamı toya çağırır. Həmin toyda mən də nağara çalırdım. Toy çox yüksək səviyyədə keçdi. Toy qurtarandan sonra ev yiyəsi bizi buraxmadı, bir gün qonaq saxladı. Biz hazırlaşmış evə gələndə gördük ki, ev yiyəsi yekə bir cöngəni bizə tərəf

gətirir. Dedi ki, əhd eləmişəm bu cöngəni sənə verəm. Siz narahat olmayın, cavanlar bunu sizin kəndinizə aparacaqlar.

Babam toy sahibinin alicənablığını görüb dedi:

– Çox sağ olun. Mən də bu cöngəni bağışlayıram təzə bəyə. Qoy binəli olsun.

Fikrət Əliyev, Əli Dədənin oğul nəvəsi, tələbəsi, balabançı

Sənətə 10 yaşında gəlmişəm. Dünyaya göz açandan, aqlım söz kəsəndən Əli babamın yangılı, döyüşkən musiqisini eşitmişəm. Çalmağa həvəsim var idi, ancaq babamın balabanını götürməyə qorxurdum. Bir gün Əli Dədəm mənə balaban çalmağın sirrini öyrətdi. O adi bir küləşi su ilə dolu stəkana salıb dedi:

– Ay bala, əgər küləşlə ardıcıl su dolu stəkana pıləsən, su pıqqıldamalıdır. Uzun müddət belə etsən, səndə hökmən balaban çalmaq alınacaq.

Mən babamın dediyi kimi elədim, o, məndən razı qaldı. Bundan sonra Babam mənə bir balaban və bir də onun dilini verdi. Dedi ki, tut görüm necə çalırsan? Gərək barmaqların pərdənin üstündə yaxşı otura. Mən böyük həvəslə işə başladım və iki aya yalnız dəm tutmağın qaydasını öyrəndim. Artıq 15 yaşından babamla toylara dəmkeş kimi getməyə başladım. Babam zurnada çalırdı, mən dəm tuturdu, qardaşım Adil isə nağarada bizi müşayiət edirdi. Mən 20 ilə yaxın Dədəmə və bibim oğlu Ağasəfə dəmkeşlik etmişəm. Yetişməyimdə hər iki sənətkarın böyük rolu olub.

Babam əgər kənddən qıraqda toya gedirdisə, kəndimizdəki toyu Ağasəf aparırdı. Kənddə toy eləyirdisə, mənə aparırdı. İlk dəfə mən müstəqil şəkildə kalvalı Bəyalı Orucovun toyunu etmişəm. Həmin gün çox sevinirdim.

1956-cı ilin payızı idi. Babam Ağasəflə başqa kəndə toya getmişdi. Mən evdə idim, bir də gördüm ki, bir atlı gəldi və babamı soruşdu. Aydın oldu ki, o, babamı toya çağırır. Kişi İsmayılının Tağlabiyan kəndindən idi. Atama bildirdim ki, toyu yola verə bilərəm. Atam razı oldu, mən kişidən beh aldım. Behi öpüb gözümlə üstünə qoydum. Toya hələ iki gün qalırdı. Toya hazırlığa başladım. Dəmkeş kimi qonşu Dilman kəndindən Babaverdini, nağaraçı kimi isə 8 yaşlı qardaşım Ərəstunu özümlə apardım. Toyda babama görə bizə çox hörmət etdilər. Düz bir həftə həmin yörədəki kəndlərdə toy etdik. Səfərimizin belə uğurlu keçəcəyini gözləməyirdim. Mən ordada Aşıq Yanvarın atası Pıralı kişi ilə də tanış oldum. Sən demə, atamgil evdə qayğılanıblar. Elə biliblər ki, başımıza iş gəlib. İlk qazancımı gətirib atama verdim, o da çox sevindi.

Əli Dədəm ömründə araq içməyib. Deyirdi ki, şər suyu yaddaşı korlayır. Yadımdadır, bir dəfə “Heyvagülü” havasını səhv çaldım. İlk ustad şilləsini onda daddım.

Sonuc. Kalvalı Əli Dədənin bəstələri ümumən türk ulusunun zurna-balaban sənətində musiqinin diliylə yetkin özünüifadəsi sayıla bilər. Bu bənzərsiz irsin təkə

Azərbaycanda deyil, bütün Türk Dünyasında öyrənilməsi, araşdırılması, özümləşdirilməsi, yəni ömürləşməsi gərəkdir. Qədimlik özüllü bu cür mənəvi-ruhsal irslərə ümumən türk ulusunun yiyə durması sabahımızda yaşamın bütün sahələrində yenilməz olmağımız üçün gözəl imkanlardan biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Balaban. Balaban – Vikipediya (wikipedia.org)
2. Balaban səsi: sirdaş, yoldaş, qəmdaş... Balaban sesi: sirdaş, yoldaş, qəmdaş... (lent.az)
3. Гусейнли Байрам, Керимова Таира. 1984. Али Керимов. Москва: “Советский композитор”, 1984, 120 s.
4. Qaliboğlu Elçin. Asta çal balabanı. 2009 “Mədəniyyət” qəzeti. 20 may. s. 6. «Asta çal balabanı (anl.az)
6. Məşhur azərbaycanlı balaban ifaçısı Əli Kərimovun havalarından ibarət disk buraxılıb. <http://az.apa.az/news.php?id=169926>
7. Ustad sənətkar Kalvalı Əli Kərimovun 135 illiyi qeyd olunmuşdur (2009). USTAD SƏNƏTKAR KALVALI ELİ KERİMOVUN 135 İLLİYİ QEYD OLUNMUŞDUR – AZƏRTAC – Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (azertag.az).
8. Soltanoğlu Qalib. Kalvalı Əli Dədə. Kitab. Bakı: 2009, 84 səh.
9. Zurna. Zurna — Vikipediya (wikipedia.org)
10. Kalvalı Əli Dədə (İçlik vərəqi ilə sunum). İfasında 19 bestesi. Disk, 2009.
11. “Moskvada “Heyvagülü” davası”. 3-5 may, 2008-ci il,. “Ekspress” qazetesi. s. 15.
12. Nəcəfzadə Abbasqulu. 2004. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. Bakı: Min bir mahnı, 224 s.
13. Hüseynov Rafael. Min ikinci gecə. Bakı: 1988. “İşıq” nəşr. 408 səh.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 04.03.2024

Son variant: 18.03.2024